

Economic Appearance of South Caucasus Countries on the Twenty-fifth Anniversary of Independence

Alper YALÇIN*, Sevda YALÇIN **

* Kafkas Üniversitesi Kağızman MYO, **Kafkas Üniversitesi Kağızman MYO
E-mail: alperyalcin36@hotmail.com, sevdayalcin3636@hotmail.com

Copyright © 2017 Alper YALÇIN, Sevda YALÇIN. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

The South Caucasus geography is one of the most complex regions in the world that embraces ethnic, religious, political, cultural and social differences. The features it possesses have the potential to lay the groundwork for the conflicts of power and interests of global and regional actors.

The region is particularly important in terms of the intersection of Eastern-Western energy and transportation corridors and having the Caspian Basin energy resources. Following the dissolution of the Soviet Union, the creation of three independent states in this region (Georgia April 1991, Armenia August 1991 and Azerbaijan October 1991) caused new economic, military and political values to emerge in the South Caucasus.

This study will analyze the economic outlook of the Southern Caucasus Countries during the twenty-five years they spent from their independence to the present day in light of various indicators comparatively.

Keywords. South Caucasus Countries, Economic Appearance

JEL Classification: F14, P27, P52

Bağımsızlığın Yirmi Beşinci Yıldönümünde Güney Kafkasya Ülkelerinin Ekonomik Görünümü

ÖZET

Güney Kafkasya coğrafyası etnik, dini, siyasi, kültürel ve sosyal farklılıkları içinde barındıran dünyadaki en karmaşık bölgelerden biridir. Sahip olduğu özellikler küresel ve bölgesel aktörlerin güç ve çıkar çatışmalarına zemin hazırlama potansiyeli içermektedir.

Bölge özellikle doğu-batı enerji ve ulaştırma koridorlarının kesişmesi ve Hazar havzası enerji kaynaklarına sahip olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde bu bölgede üç bağımsız devletin kurulması (Gürcistan Nisan 1991, Ermenistan Ağustos 1991 ve Azerbaycan Ekim 1991) Güney Kafkasya'da yeni ekonomik, askeri ve siyasi değerlerin oluşmasına neden olmuştur.

Bu çalışmayla Güney Kafkasya ülkelerinin bağımsızlıklarından günümüze kadar geçirmiş oldukları yirmi beş yıllık süre içerisindeki ekonomik görünümleri çeşitli göstergeler ışığında karşılaştırmalı olarak verilerek analizler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya Ülkeleri, Ekonomik Görünüm

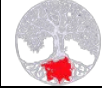
1.Giriş

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesiştiği bir coğrafyada yer alan Güney Kafkasya; Karadeniz, Hazar Denizi, Akdeniz ile Basra Körfezi ve Hint Okyanusu gibi önemli denizlere giden yolların kavşağında enerji ve ulaştırma koridorlarının birleştiği yerde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkarak bağımsızlıklarını elde eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan oluşur. Bölge jeostratejik konumundan dolayı tarih boyunca büyük güçlerin sürekli ilgi alanında olmuştur. Mevcut durum günümüzde de devam etmektedir. Nitekim bölgenin başat aktörlerinden Rusya Federasyonu başta olmak üzere Türkiye ve İran, küresel aktörler ABD ve AB ile sahnedeki rolünü ve ağırlığını gittikçe hissettiren Çin'in bölge üzerinde denetim ve nüfuz kurma mücadeleleri özellikle enerji, ticaret, ulaştırma ve güvenlik alanlarında kendini hissettirmektedir.

Önemli stratejik coğrafi konumuna rağmen bölge özellikle yaklaşık yetmiş yıl devam eden ve kurucu parçalarından biri olan Sovyetler Birliği döneminde bir süre unutulmuştur. Ancak mevcut durum 1980'lerin sonunda değişmiş ve bölge ülkelerinin Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle yeni bir evreye girmiştir. Bölge 1990'larda ve özellikle 2000'li yıllarda, başta ABD ve AB'den olmak üzere, uluslararası ilgi ve rekabet görmektedir. Güney Kafkasya'nın da içinde bulunduğu "Büyük Avrasya'yı küresel güç mücadelesinin sürdürüleceği bir satranç tahtasına benzeten Brzezinski'ye göre, bu rekabette çeşitli büyüklükte ve güçte oyuncular bulunmaktadır. Bu oyuncuları etki ve güçlerine göre sıralayan Brzezinski Güney Kafkasya'da bulunan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı da önemli ülkeler olarak konumlandırmaktadır (Brzezinski, 1998, s.41). Buradan hareketle jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik konumları ve potansiyelleri her geçen gün daha da artan Güney Kafkasya ülkelerinin çeşitli konular açısından ele alınıp incelenmesi, gösterdikleri performansların iyi tahlil edilmesi ve bu ülkeler hakkında geleceğe dair öngörülerde bulunulması çok önemli hale gelmektedir. Bu çalışmada ilgili bölge ülkelerinin ekonomileri geçmişten günümüze değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Sovyetler Birliği'nin uyguladığı tek merkezden yönetilen ekonomi politikalarıyla bir taraftan üretim, istihdam artışı ve kalkınma gerçekleştirilmeye çalışılırken öte taraftan da bağlı ülkelerin hangi ürünleri üreteceği yine bu tek merkezden tespit edilerek ülkelerin belli alanlarda uzmanlaşmasını ve diğer alanlarda ise öteki ülkelere bağımlı olmasını gerektiren bir ekonomik sistem uygulanıyordu (Yalçın, 2016-a, s.1). Sovyetler Birliği dönemindeki bağımlı ekonomik yapının sonucunda bu sistemde birliğe dahil devletler mevcut kaynakların çoğunu Moskova'ya aktarmak zorunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını kazanan ülkeler ekonomik sistemlerini değiştirmeye başlayarak liberal ekonomiye geçmeye başlamışlardır. Bunu gerçekleştirmek kolay olmamıştır. Dışa açık bir ekonominin sosyalist piyasa ekonomisine ya da kapalı devletçi bir ekonominin daha liberal bir ekonomiye geçişinde yaşanacak zorlukların

başında, kuşkusuz zihniyet ve anlayışta ortaya çıkacak problemler gelmektedir. Çünkü pazar ekonomisinin dayandığı temellerle sosyalist ekonominin kuralları büyük oranda farklılık göstermektedir (Dikkaya, 2009, s.83). Güney Kafkasya ülkeleri de bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki süreçte mevcut Sovyet güdümlü devletçi sosyalist ekonomik yapının tasfiyesi nedeniyle yukarıda ifade edilen anlayış değişikliğinden dolayı serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır.

Sovyetler Birliği döneminde cumhuriyetler arasındaki ekonomik işbölümü nedeniyle tüm Sovyet Cumhuriyetleri'nde dış ticaret, yani cumhuriyetler arası ticaret önemli düzeyde bulunmaktaydı. Fakat cumhuriyetler arası ekonomik ilişkilerin Sovyetler Birliği ile birlikte hızla çözülmesi, tüm bu ülkelerin ihracatında da bir çöküşe yol açmış, ekonomik çöküşle birlikte ithalat görelisi olarak önem kazanmıştır (Taymaz, 2011, s.26-27). Dış ticaret yapısındaki bu değişimler sonucu Güney Kafkasya ülkeleri 2000'li yıllara kadar çok büyük cari açık vermiştir. Diğer iki ülkeye nazaran Azerbaycan'ın cari açık sorunu 2000 ve sonrası dönemde özellikle petrol gelirleri nedeniyle azalmış ve sonrasında fazla vermeye başlamıştır.

Azerbaycan Hazar Denizi kaynaklı zengin enerji kaynakları olan bir ülkedir. 2016 yılı itibarıyla kanıtlanmış yaklaşık 7 milyar varil ham petrol ve 991 milyar metreküplük doğalgaz rezervine sahiptir (Dünyada 212 ülke içerisinde ham petrolde 20'inci, doğalgazda ise 25'inci en büyük rezerve sahiptir¹). Bu açıdan Azerbaycan'ın yüksek ekonomik büyümesi petrol ve gaz ihracatına bağlıdır. Dolayısıyla dünya enerji fiyatlarındaki değişim ülkenin dış ticaretinin yönünü de belirlemektedir. Enerjinin yanında inşaat, bankacılık ve gayrimenkul sektörlerindeki gelişme de ekonomik büyümeyi etkilemiştir. Hazar Denizi kaynaklı zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarını özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa Boru Hatları yoluyla ihracatı, ekonominin temel itici gücü olmuştur. Jeopolitik açıdan önemli olan Güney Gaz Koridorunun Azerbaycan ve Avrupa arasında nihai olarak tamamlanması, gaz ihracatından ülkenin yeni bir gelir kaynağı elde etmesini sağlayacaktır. Azerbaycan Son yıllarda petrol ve doğalgaz üretim gelirleri nedeniyle yoksulluk oranı azalmış ve altyapı yatırımları önemli ölçüde artmış olsa da ekonomik reformlar noktasında ciddi problemler yaşamaktadır.

Ermenistan, uygulanmakta olan bağımlı ekonomiden en fazla etkilenen Sovyet Cumhuriyetlerinden biri olmuştur. Bağımsızlık sonrası Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi nedeniyle ülke ekonomisinin sürekli bir savaş ekonomisi şartlarında yürütülmesi, Ermenistan'a Azerbaycan ve Türkiye tarafından uygulanan izolasyonlar, ülkedeki yolsuzluklar ve yapısal problemler istenilen yabancı yatırımların ülkeye sürekli ve istikrarlı girişine engel olmuş ve bu gelişmeler de dışarıya bağımlı ülke ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Yalçın, 2016-b, s.68-69). 2000'li yıllar tüm eski Sovyet ülkelerinin hızla büyüdüğü bir dönem olmuştur. Ermenistan petrol gibi bir doğal kaynağa sahip olmamasına ve hızla büyüyen iki büyük komşusu (Azerbaycan ve Rusya) ile doğrudan ticari bağlantıya sahip olmamasına karşın, 2000'li yıllarda hızla büyümeyi başarabilmiş ve kişi başına geliri 1999'dan 2008'e kadar ki dokuz yıl içerisinde iki kattan fazla arttırmıştır (Taymaz, 2011, s.13-14). 2000-2008 arasında GSYH'daki yıllık büyüme ortalaması %11.2'ye ulaşmıştır. Ancak 2008'deki global finansal kriz Ermenistan'ı da

¹ Enerji rezervleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz:

a- <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2244rank.html#aj>

b- <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/rankorder/2253rank.html#aj>

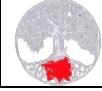
etkilemiş ve 2009'da büyüme bir önceki yıla göre %14.1 azalmıştır. Özellikle lokomotif sektörler olan inşaat ve hizmet alanında görülen canlanma, ağırlıklı olarak başkent Erivan başta olmak üzere şehir merkezlerinin gelişmesine katkı sağlarken, kırsal bölgelerde ise ekonomik geri kalmışlık devam etmiştir. Küresel ekonomide 2008'deki keskin bozulma ile birlikte aynı yıl ortaya çıkan Rusya-Gürcistan Savaşı ve savaş sırasında Ermenistan'ın dış dünya ile bağlantısı olan Gürcistan'ın Poti ve Batum limanlarının kullanılamaz hale gelmesi ve Rusya ile tek ticaret yolu olan Rusya-Gürcistan sınırlarının kapanması sonucu Ermenistan'da hem temel ihtiyaçların karşılanmasında hem de enerji temininde ciddi sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur (Tocci ve diğerleri, 2007, s.17-18). Neticede coğrafi izolasyonlar, kısıtlı ihracat imkanları ve önemli iş sektörlerinde yaygın tekellerinin bulunması ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

Ermenistan, Güney Kafkasya'da Gürcistan'a ve Azerbaycan'a göre olumsuz bir coğrafi konumda olup, çok daha yoksul bir ekonomiye sahiptir. Gürcistan'ın açık denizlere Karadeniz yolu ile ulaşma imkânı varken, Azerbaycan ise olumsuz bir coğrafyaya rağmen enerji zengini bir ülke durumundadır. Ermenistan bunların hiçbirine sahip olmadığı gibi, Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan ve Türkiye'nin ambargosuyla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Doğal olarak bölgesel ve ülkesel gerçekler Ermenistan'ı Güney Kafkasya'da Rusya'nın en sadık ekonomik müttefiki yapıyor. Diğer deyişle Erivan'ı Moskova'ya ekonomik olarak bağımlı hâle getiriyor (Özkan, 2014, s.28-29). Rusya Ermenistan'ın önemli ticaret ortaklarının başında gelmektedir. Rusya kaynaklı işçi dövizleri ve doğrudan yabancı yatırımlar Ermenistan için önemli girdi kaynağıdır. Ekonomik açıdan Rusya'ya olan aşırı bağımlılık ve bunun neden olduğu kırılabilirlikler önemli potansiyel sorunlar içermektedir. Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi ve sonrasında ABD öncülüğündeki Batı'nın uyguladığı ambargo Rusya kadar Ermenistan'ı da olumsuz etkilemektedir.

Gürcistan'ın başlıca ekonomik faaliyetleri arasında üzüm, turunçgiller ve fındık gibi tarım ürünlerinin yetiştirilmesi gelmektedir. Bunun yanında bakır ve altın madenciliği, küçük ölçekli sanayilerde alkollü ve alkolsüz içecek, metaller, makinalar ve kimyasallar üretimi de diğer ekonomik faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke fosil enerji noktasında büyük ölçüde dışarıya bağımlıdır; doğal gaz ve petrol ürünlerinin neredeyse tamamını ithal etmektedir. Enerji ihtiyacının büyük bölümünü sağlayan büyük bir hidroelektrik kapasitesine sahiptir. 2008 Rus-Gürcü savaşından sonra ülke, hidroelektrik santrallerini yenileyerek ve Rusya yerine Azerbaycan'dan gelen doğal gaz ithalatına yönelmek suretiyle, kronik enerji sıkıntısını aşmış ve geçmişteki gaz arzı kesintilerinin üstesinden gelmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı ve Kars-Ahılkelek demiryolunun inşası, Gürcistan'ın Avrupa ile Asya arasındaki stratejik konumundan yararlanma ve doğalgaz geçiş noktası olarak rolünü geliştirme imkanı vermiştir.

2.Nüfus

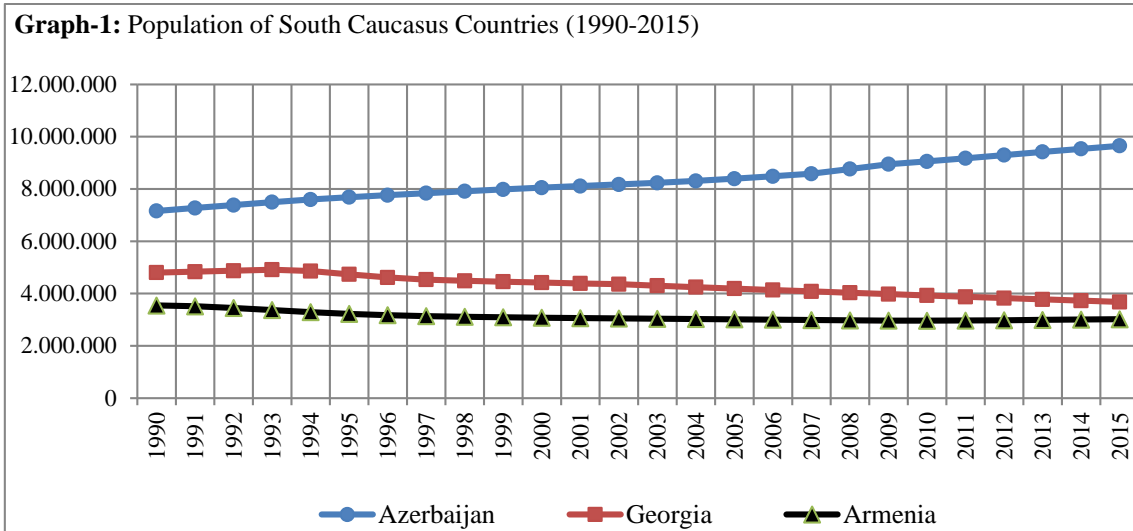
Bir ülkenin nüfusu ile ekonomik gelişimi arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki belirli kanallar doğrultusunda ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı etkilemektedir (Yumuşak ve Kar, 2000, s.78). Güney Kafkasya ülkeleri için yapılacak olan bu çalışmanın anlamlı sonuçlara ulaşması ve sağlıklı değerlendirilebilmesi için her şeyden önce ilgili ülkelerin sahip olduğu nüfus potansiyelinin yıllar itibarıyla ortaya konulması gerekmektedir. Herhangi bir ülke için üretim kapasitesinin, üretimin, iş gücünün ve buna bağlı olarak milli gelirin değişimi açısından nüfus miktarı yakından izlenmesi gereken göstergelerin başında yer alır.

Table-1: Population, total (1990-2015)

Date	Azerbaijan	Georgia	Armenia	Date	Azerbaijan	Georgia	Armenia
1990	7.159.000	4.802.000	3.544.695	2003	8.234.100	4.301.000	3.036.420
1991	7.271.000	4.835.900	3.511.912	2004	8.306.500	4.245.000	3.025.982
1992	7.382.000	4.873.500	3.449.497	2005	8.391.850	4.190.000	3.014.917
1993	7.495.000	4.911.100	3.369.673	2006	8.484.550	4.136.000	3.002.161
1994	7.597.000	4.861.600	3.289.943	2007	8.581.300	4.082.000	2.988.117
1995	7.685.000	4.734.000	3.223.173	2008	8.763.400	4.030.000	2.975.029
1996	7.763.000	4.616.100	3.173.425	2009	8.947.243	3.978.000	2.966.108
1997	7.838.250	4.531.600	3.137.652	2010	9.054.332	3.926.000	2.963.496
1998	7.913.000	4.487.300	3.112.958	2011	9.173.082	3.875.000	2.967.984
1999	7.982.750	4.452.500	3.093.820	2012	9.295.784	3.825.000	2.978.339
2000	8.048.600	4.418.300	3.076.098	2013	9.416.801	3.776.000	2.992.192
2001	8.111.200	4.386.400	3.060.036	2014	9.535.079	3.727.000	3.006.154
2002	8.171.950	4.357.000	3.047.249	2015	9.651.349	3.679.000	3.017.712

Source: World Bank

Nüfus verileri ile ilgili yukarıdaki Tablo-1 ve aşağıdaki Grafik-1, Güney Kafkasya ülkelerinin 1990-2015 yılları arasındaki nüfus verilerini göstermektedir.

İncelenen yılların tamamı itibariyle nüfusu en çok olan ülke Azerbaycan'dır. Sonrasında Gürcistan ve Ermenistan gelmektedir. 25 yıllık süre içerisinde Gürcistan ve Ermenistan'ın nüfusu azalırken, Azerbaycan'ın ise artmıştır. 1990 yılında ülkelerin nüfusları; Azerbaycan 7.159.000, Gürcistan 4.802.000, Ermenistan 3.544.695'dir. 2015 yılında ise ülke nüfusları; Azerbaycan 2.492.349 artışla 9.651.349'e yükselmiş, Gürcistan 1.123.000 azalarak 3.679.000'e, Ermenistan 526.983 azalarak 3.017.712'ye düşmüştür.

3.Ekonomik Göstergeler

Bir ülke ekonomisinin makroekonomik performans bakımından değerlendirilmesinde genellikle büyüme, enflasyon ve işsizlik oranları olmak üzere üç ölçüt kullanılmaktadır (Dornbusch and Fisher, 1998, s.13). Yapılan bu araştırmada, bunlara ilave olarak ülkelerin GSYH'ındaki değişimleri, kişi başına düşen milli gelirleri, dış borç stokları, yabancı yatırımlar ve dış ticaret dengesi de kullanılmakta; incelenen ülkelerin ekonomik performansları genel olarak 1991-2015 yılları arasındaki dönemde söz konusu göstergeler bağlamında değerlendirilmektedir.

3.1. Ekonomik Büyüme ve Milli Gelir

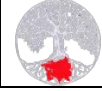
Güney Kafkasya ülkelerinin 1990-2015 yılları arasındaki milli gelirlerini gösteren Tablo-2 aşağıda verilmiştir. 1990 yılında Azerbaycan'ın milli geliri 8.8 milyar dolar, Gürcistan'ın 7.7 milyar dolar ve Ermenistan'ın 2.2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bağımsızlıklarını kazandıkları 1991 yılından sonra ilgili ülkelerin milli gelirlerinin radikal bir şekilde azaldığı ve bu azalmanın sonraki birkaç yılda devam ettiğini ve bu durumun her üç ülke içinde geçerli olduğunu söylemek mümkündür. 1995 yılından sonra her üç ülkede de milli gelirin genel olarak arttığı ve bu eğilimin 2008 yılındaki finansal krize kadar devam ettiğini görmekteyiz. 2008 küresel krizi bölge ülkelerini farklı biçimde etkilemiştir. Azerbaycan dışında bölge ülkelerinin krizden oldukça etkilendikleri ifade edilebilir. En fazla ekonomik daralma Ermenistan'da gerçekleşmiştir.

Table-2: GDP (current US\$) And GDP growth (annual %) 2010 fixed

Date	Azerbaijan		Georgia		Armenia	
	GDP \$	GDP %	GDP \$	GDP %	GDP \$	GDP %
1990	8.858.006.036		7.753.501.868		2.256.838.858	
1991	8.792.365.811	-0,7	6.357.615.894	-21,1	2.068.526.522	-11,7
1992	4.991.350.458	-22,6	3.690.328.964	-44,9	1.272.577.522	-41,8
1993	3.973.027.397	-23,1	2.701.181.331	-29,3	1.201.313.196	-8,8
1994	3.313.739.674	-19,7	2.513.870.587	-10,4	1.315.158.670	5,4
1995	3.052.467.522	-11,8	2.693.731.866	2,6	1.468.317.350	6,9
1996	3.176.749.593	1,3	3.094.915.506	11,2	1.596.968.913	5,9
1997	3.962.710.163	5,8	3.510.540.809	10,5	1.639.492.424	3,3
1998	4.446.396.218	10,0	3.613.500.117	3,1	1.893.726.437	7,3
1999	4.581.222.442	7,4	2.800.024.314	2,9	1.845.482.181	3,3
2000	5.272.617.196	11,1	3.057.453.483	1,8	1.911.563.665	5,9
2001	5.707.618.247	9,9	3.219.487.825	4,8	2.118.467.913	9,6
2002	6.236.024.951	10,6	3.395.778.674	5,5	2.376.335.048	13,2
2003	7.275.766.111	11,2	3.991.374.549	11,1	2.807.061.009	14,0
2004	8.680.511.918	10,2	5.125.273.881	5,9	3.576.615.240	10,5
2005	13.245.421.881	26,4	6.410.941.013	9,6	4.900.469.515	13,9
2006	20.983.019.924	34,5	7.745.406.201	9,4	6.384.451.606	13,2
2007	33.050.343.783	25,0	10.172.869.680	12,3	9.206.301.700	13,7
2008	48.852.482.960	10,8	12.795.044.473	2,3	11.662.040.714	6,9
2009	44.291.490.421	9,4	10.766.809.099	-3,8	8.647.936.748	-14,1
2010	52.902.703.376	4,9	11.638.536.891	6,3	9.260.284.938	2,2
2011	65.951.627.200	0,1	14.434.619.982	7,2	10.142.111.334	4,7
2012	68.730.906.314	2,2	15.846.474.596	6,4	10.619.320.049	7,2
2013	73.560.484.385	5,8	16.140.047.072	3,4	11.121.465.767	3,3
2014	75.198.010.965	2,0	16.509.305.828	4,6	11.609.512.940	3,6
2015	53.047.140.347	1,1	13.965.385.802	2,8	10.529.182.498	3,0

Source: World Bank

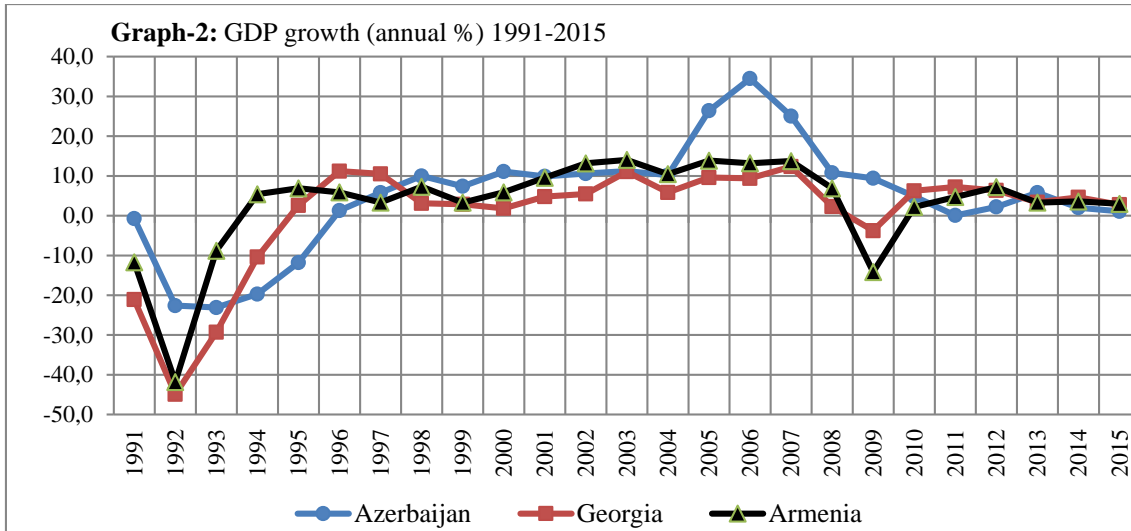
Ekonomik büyüme aynı zamanda, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla'daki (GSYH) dönemsel değişim oranını belirtmektedir (Begg, Fischer, and Dornbusch, 1984, s.687). Bir ekonominin büyüme oranından söz edildiğinde akla reel GSMH'nın artış oranı gelmelidir. Reel GSMH'deki değişimlerin birinci nedeni emek ve sermaye miktarındaki değişimlerdir. İkinci nedeni ise üretim faktörlerinin istihdamında sağlanan etkinliktir. Üçüncü nedeni ise mevcut kaynakların istihdamında artıştır (Parasız, 2006, s.4). Güney Kafkasya ülkelerinin her üçünün de milli gelirinin en fazla küçüldüğü dönem bağımsızlıklarına kavuştukları yıllardan sonra gerçekleşmiştir (Buradaki değerlendirmeleri 2010 yılı sabit alınarak yapılmıştır). Piyasa

fiyatlarındaki yıllık yerel para birimine dayanan GSYİH büyüme oranı 2010 ABD doları sabit esas alınarak hesaplanmıştır). Milli gelir 1992 yılında Gürcistan'ın %45, Ermenistan'ın ise %42 oranında küçülmüştür. Azerbaycan'daki en fazla küçülmenin yaşandığı yıl 1993 olmuş ve milli gelir %23 oranında azalmıştır. Milli gelirin en fazla büyüdüğü yıllar Azerbaycan'da 2006 yılında %34.5, Gürcistan'da 2007 yılında %13.7 Ermenistan'da ise 2003 yılında %14 olarak gerçekleşmiştir.

1990-2015 yılları arasındaki 25 yıllık süreci dikkate alarak GSYİH'deki ortalama büyüme nasıl gerçekleşmiştir diye baktığımızda; Azerbaycan %4.9, Ermenistan %3.2 ve Gürcistan %0,6 oranında bir büyüme olduğunu görmekteyiz.

Ülkelerin milli gelirlerindeki değişimleri yüzdelik olarak aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Ülkelerin milli gelirlerindeki küçülme ve büyüme oranlarının agresif olduğu yılları yukarıdaki grafikten daha net görmek mümkündür.

Ülkelerin GSYH içerisindeki sektörlerin 2016 yılı itibarıyla dağılımını incelediğimizde: Azerbaycan'da sanayi %61.1, hizmetler %32.5, tarım: %6.4, Ermenistan'da hizmetler: %51.3, sanayi %29.1 tarım %19.6. Gürcistan'da ise hizmetler %68.3, sanayi %21.6 tarım: %9.2 olarak gerçekleşmiştir.

Güney Kafkasya ülkelerinde yaşayan insanların kişi başı GSYH'nı gösteren veriler aşağıdaki Tablo-3'de sunulmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreçte 1991 yılında bağımsızlıklarını ilan eden ülkelerin her üçünün de kişi başına düşen milli gelirleri bir sonraki yıl olan 1992'de yarıya yakın azalmıştır. Bu muazzam azalışta sosyalist blok içerisindeki bölgesel kalkınmışlık farklarını temel sebep olarak açıklamak mümkündür. Kişi başına düşen gelir açısından dikkate değer farklılıklar söz konusudur. Orta ve Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri en yüksek kişi başına düşen gelire sahip olmuşlardır. Örneğin, 1988 yılında bütün SSCB'de çalışan nüfusun %12'si, Rusya Federasyonu'nun da %6.3'ü ve Beyaz Rusya'da %5'i 75 rubleden daha az ücret alırken; bu oran Tacikistan'da %58.6, Özbekistan'da %44,7 ve Kırgızistan'da ise %37.1'di. Orta Asya Cumhuriyetleri SSCB içinde adeta fakirin en fakiriydiler (Özdemir vd, 2012, s.117). Sovyet bloğunun görece refah düzeyi yüksek olan Orta ve Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin gelirlerinin yüksekliğinden dolayı özellikle Kafkasya ve Orta Asya'daki ülkelerin kişi başı milli

gelirlerinin de yüksek olduğunu ancak birlik dağıldıktan sonra gerçek gelirlerin ortaya çıktığını (dolayısıyla düştüğünü) ifade etmek gerekmektedir.

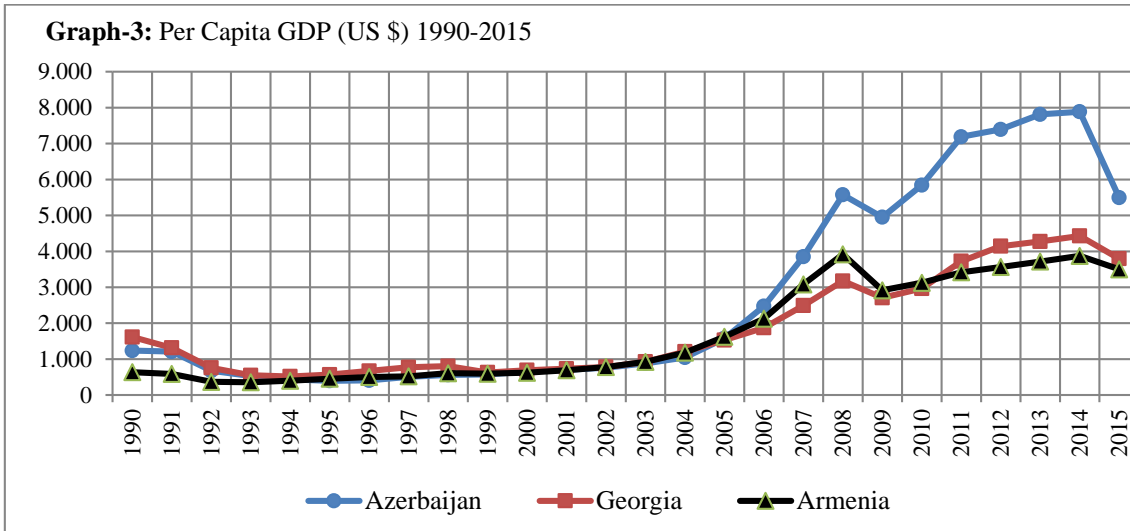
1991 yılında kişi başına düşen milli gelir Azerbaycan'da 1.209 \$, Gürcistan'da 1.315 \$ ve Ermenistan'da ise 589 \$'dır. Bağımsızlık sonrası 1992 yılında ise Azerbaycan'da %44 azalarak 676 \$, Gürcistan'da %42 azalarak 757 \$, Ermenistan'da ise %38 azalarak 369 \$ gerilemiştir. Kişi başı milli gelir 2004 yılına kadar ki yaklaşık 12 yıllık süreçte artmış olsa da 1.000 doların altında kaldığını görmekteyiz.

Table-3: GDP per capita (current US\$) 1990-2015

Date	Azerbaijan	Georgia	Armenia	Date	Azerbaijan	Georgia	Armenia
1990	1.237	1.615	637	2003	884	928	924
1991	1.209	1.315	589	2004	1.045	1.207	1.182
1992	676	757	369	2005	1.578	1.530	1.625
1993	530	550	357	2006	2.473	1.873	2.127
1994	436	517	400	2007	3.851	2.492	3.081
1995	397	569	456	2008	5.575	3.175	3.920
1996	409	670	503	2009	4.950	2.707	2.916
1997	506	775	523	2010	5.843	2.964	3.125
1998	562	805	608	2011	7.190	3.725	3.417
1999	574	629	597	2012	7.394	4.143	3.566
2000	655	692	621	2013	7.812	4.274	3.717
2001	704	734	692	2014	7.886	4.430	3.874
2002	763	779	780	2015	5.496	3.796	3.500

Source: World Bank

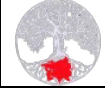
2004 ve sonrası dönemde kişi başı milli gelir her üç ülkede de sürekli artmış ve bu artış 2008 finansal krizine kadar devam etmiş kriz sonrası 2009 yılında bütün ülkelerde azalmış ve bu azalma özellikle Ermenistan'da daha radikal gerçekleşmiştir (3.920 dolardan 2.916 dolara gerilemiştir). 2010-2014 yılları arası dönemde milli gelir tekrar artarak Azerbaycan'da 7.886 dolar, Gürcistan'da 4.430 dolar ve Ermenistan'da 3.874 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki tabloya ait veriler Grafik-3'de sunulmuştur. Dolayısıyla kişi başına düşen milli gelirdeki değişimleri daha net görmek mümkündür.

3.2.Enflasyon

Enflasyon fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak artmasıdır. Gelir dağılımını daha çok bozarak, sosyal huzursuzlukların kaynağı olan enflasyon, aynı zamanda tasarrufların azalmasına, yatırımların düşmesine ve üretken olmayan alanlara kaymasına neden olurken,

ayrıca ödemeler dengesinin bozulmasına, nihayet kaynakların üretim alanları arasında rasyonel olmayan şekilde dağılmasına neden olmakta; istihdam ve milli gelir üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır (Dinler, 2009, s.464). Bu açıdan ekonomide fiyat istikrarının sağlanması önemli bir konudur.

Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist rejimin geçerli olduğu süre boyunca bu rejimin hüküm sürdüğü ülkelerde baskı altına alınmış bir enflasyondan bahsetmek mümkündür. Söz konusu bu dönemde her üç ülkenin de 1987-1990 yılları arası bastırılmış enflasyon oranları %25.7 olarak gerçekleştiği görülmektedir (Altay, 2003, s.15). Piyasa ekonomisine geçen bölge ülkeleri bir taraftan baskılanmış değerler, öte taraftan da karşı karşıya kaldıkları ekonomik, siyasi gerçeklikler karşısında çeşitli şoklar yaşamışlardır. Bu şoklardan biri de enflasyon oranlarında görülmektedir. Nitekim 1993-1994 yıllarında dört haneli enflasyonlar görülmektedir.

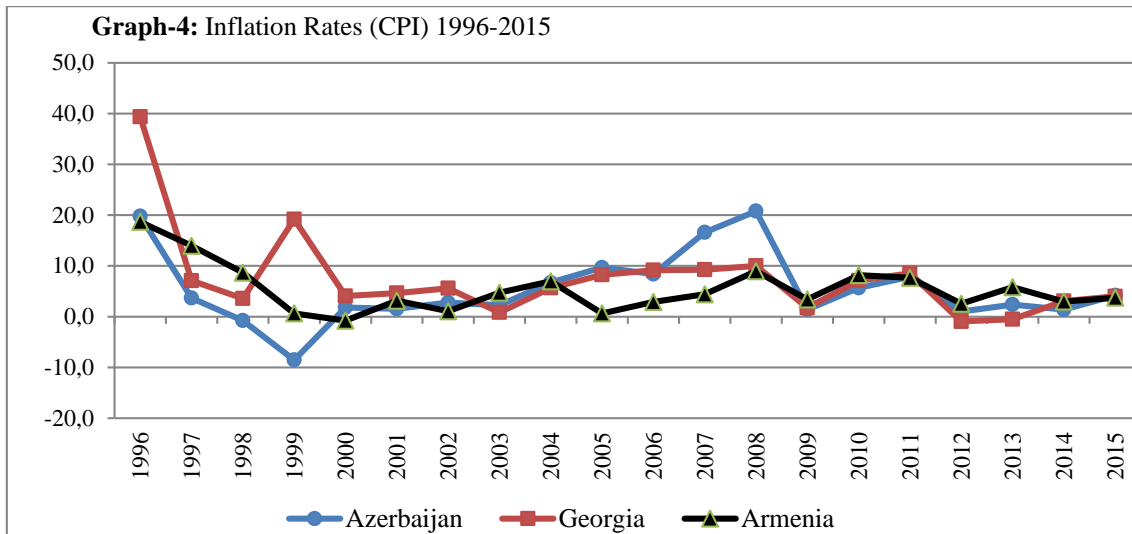
Table-4: Inflation, consumer prices (annual %), 1992-2015

Date	Azerbaijan	Georgia	Armenia	Date	Azerbaijan	Georgia	Armenia
1992	-10,6			2004	6,7	5,7	7,0
1993	1.128,0			2005	9,7	8,2	0,6
1994	1.662,2		3.373,5	2006	8,4	9,2	2,9
1995	411,8	162,7	176,0	2007	16,6	9,2	4,4
1996	19,8	39,4	18,7	2008	20,8	10,0	8,9
1997	3,7	7,1	14,0	2009	1,4	1,7	3,4
1998	-0,8	3,6	8,7	2010	5,7	7,1	8,2
1999	-8,5	19,2	0,6	2011	7,9	8,5	7,7
2000	1,8	4,1	-0,8	2012	1,0	-0,9	2,6
2001	1,5	4,6	3,1	2013	2,4	-0,5	5,8
2002	2,8	5,6	1,1	2014	1,4	3,1	3,0
2003	2,2	0,8	4,7	2015	4,2	4,0	3,7

Source: World Bank

Piyasa ekonomisine geçişle birlikte fiyatların serbestleştirilmesi fiyat artışına yol açmış ve yüksek oranlı enflasyona neden olmuştur. Bunu bütçe açıkları ve dış borçlar izlemiştir. Yüksek enflasyon oranları ancak 1990'ların ikinci yarısı ile birlikte kontrol altına alınabilmiştir.

Piyasa ekonomisine geçiş sürecini 1990'ların ortalarından itibaren daha sağlıklı atlatabildiklerini tüketici fiyat endekslerinin yer aldığı yukarıdaki Tablo-4 ile aşağıdaki Grafik-4 üzerinde görülmektedir.

Güney Kafkasya ülkelerinin her üçünün de ekonomik performans açısından en başarılı oldukları alanların başında enflasyonla mücadele gelmektedir.

3.3.İşsizlik

İşsizlik çalışma gücüne sahip, çalışmak isteyen fakat cari ücret ve çalışma koşullarında iş arayıp bulamayan kimselerin içinde bulunduğu durum olarak tanımlanmaktadır (ILO). İşsizlik oranı ise, bir ekonomide çalışmak istediği halde iş bulamayan işgücünün toplam çalışabilir işgücüne oranını belirtmektedir (Yıldırım v.d. 2012, s.360). İşsizlik oranı, ekonominin önemli bir göstergesi olup, ekonominin genelini gerçekçi bir şekilde değerlendirmek için önemli bir veridir.

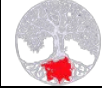
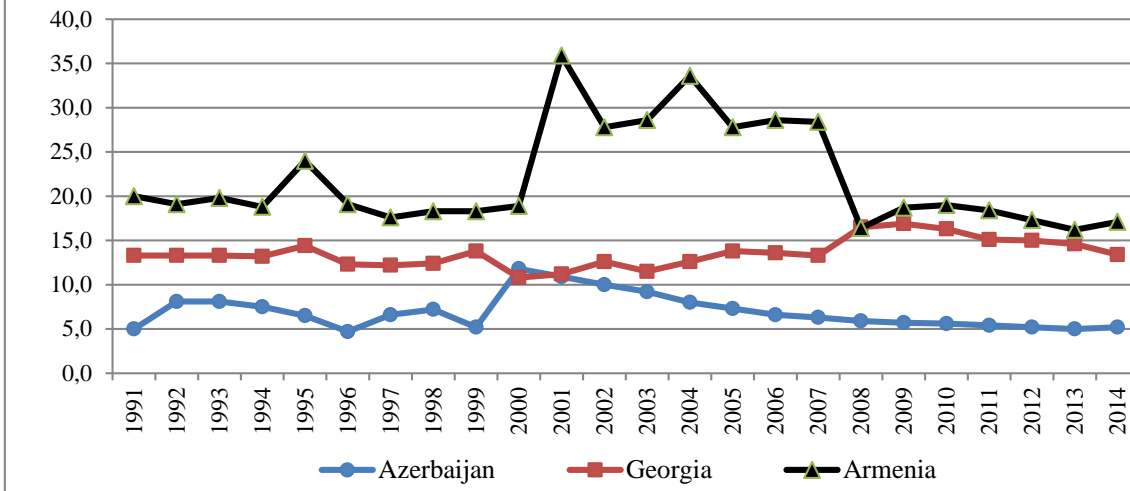
İşsizlik oranları ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber özellikle Ermenistan ve Gürcistan'da çok yüksek olduğu görülmektedir. 1992 yılında işsizlik oranı Azerbaycan'da %5, Gürcistan'da %13.3 ve Ermenistan'da %20'dir. 2000'li yılların başında Gürcistan ve Ermenistan'da işsizlik oranı 1-2 puan azalırken Azerbaycan'da ise yükselerek ve çift hanelere çıkmıştır.

Table-5:Unemployment, female (% of female labor force) (modeled ILO estimate)

Date	Azerbaijan	Georgia	Armenia	Date	Azerbaijan	Georgia	Armenia
1991	5,0	13,3	20,0	2003	9,2	11,5	28,6
1992	8,1	13,3	19,1	2004	8,0	12,6	33,6
1993	8,1	13,3	19,8	2005	7,3	13,8	27,8
1994	7,5	13,2	18,8	2006	6,6	13,6	28,6
1995	6,5	14,4	24,0	2007	6,3	13,3	28,4
1996	4,7	12,3	19,1	2008	5,9	16,5	16,4
1997	6,6	12,2	17,6	2009	5,7	16,9	18,7
1998	7,2	12,4	18,3	2010	5,6	16,3	19,0
1999	5,2	13,8	18,3	2011	5,4	15,1	18,4
2000	11,8	10,8	18,9	2012	5,2	15,0	17,3
2001	10,9	11,2	35,9	2013	5,0	14,6	16,2
2002	10,0	12,6	27,8	2014	5,2	13,4	17,1

Source: World Bank

Yukarıdaki tabloda sunulan işsizlik oranları, ILO'nun işgücü piyasası veri tabanındaki temel göstergelerden elde edilen ILO tahminidir. Bu uyumlu tahminler, ülkeler arasında ve zaman içinde karşılaştırılabilirliğin sağlanması için sıkı veri seçim kriterleri ve geliştirilmiş yöntemler kullanılmaktadır. 24 yıllık süreyi bir bütün olarak dikkate aldığımızda işsizlik Özellikle Ermenistan ve Gürcistan için büyük bir sorun olmuştur. Nitekim 2014 yılı itibariyle baktığımızda işsizlik oranı Ermenistan'da %17.1, Gürcistan'da %13.4 ve Azerbaycan'da %5.2 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bölge ülkeleri işsizlikle mücadelede sınırlı bir başarıya imza atmışlardır. Özellikle resmi işsizlik oranlarının yüzde 15'in çok üzerinde olduğu Ermenistan ve Gürcistan'da başarısız olmuştur.

Graph-5: Unemployment, total (% of total workforce) (ILO model) 1991-2014

Sosyalist sistemdeki hayat boyu sosyal güvence ve iş garantisine sahip olan milyonlarca insan piyasa sistemine geçiş sürecinde birden kendilerini işsizlik kaosunun içinde bulmuş, ülkelerde gerçekleştirilen özelleştirmeler de (özelikle Ermenistan'da) işsizlik oranının artmasına zemin hazırlayarak temel sorun haline gelmiştir. İşsizliğin artışı, makro-ekonomik dengelerin daha da bozulmasına ve piyasa ekonomisine geçiş sürecinin ekonomik maliyeti yanında toplumsal maliyetinin de artmasına neden olmuştur.

3.4.Dış Borç Stokları

Dış borçlanma yabancı kaynaklardan sağlanan, alındıkları ya da geri ödemeleri sırasında ulusal gelir üzerine artırıcı veya azaltıcı etkide bulunan ve uluslararası ilişkiler sonucu doğan transfer akımlarıdır (İnce, 1996, s.19). Alınan dış borç ilerde ödenmesi zorunlu olan faiz ve benzeri ekonomik ve politik yaptırım gibi unsurları da beraberinde getiren bir finansman aracı olduğundan ülkeler açısından incelenmesi gereken bir diğer önemli veridir.

Table-6: External debt stocks, total (DOD, current US\$) AND External debt stocks (% of GNI)

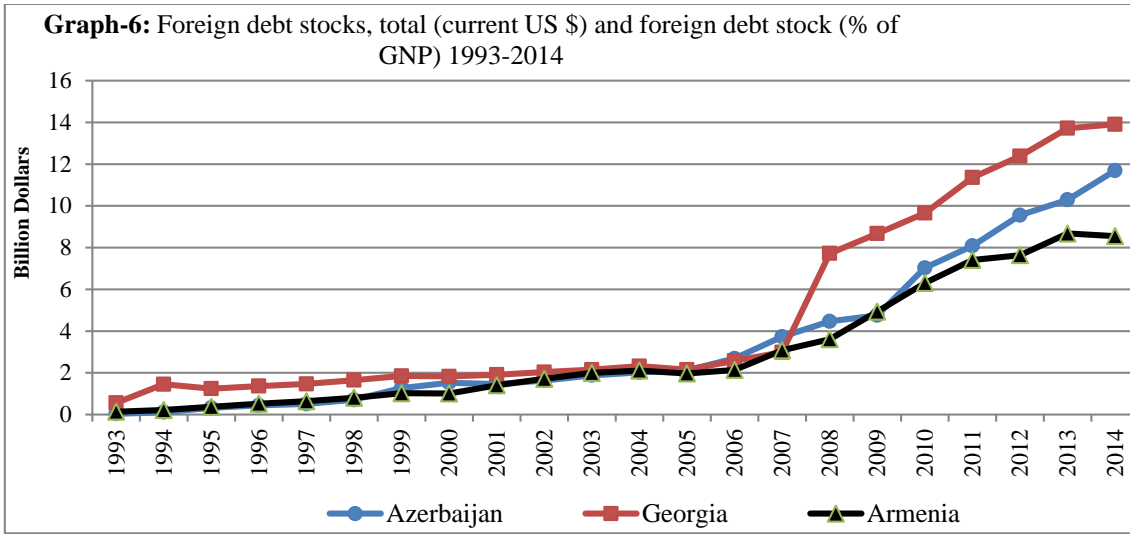
Date	Azerbaijan		Georgia		Armenia	
	EDS \$	% of GNI	ADS \$	% of GNI	ADS \$	% of GNI
1993	35.540.000	0,9	558.987.000	21,0	133.923.000	12,1
1994	112.815.000	3,4	1.450.018.000	58,7	214.330.000	16,3
1995	320.987.000	10,6	1.240.357.000	48,2	370.657.000	25,3
1996	438.310.000	14,1	1.361.321.000	45,0	520.544.000	31,7
1997	508.060.000	12,9	1.465.631.000	40,3	638.485.000	36,7
1998	705.992.000	15,9	1.647.997.000	43,3	804.243.000	41,2
1999	1.266.107.000	27,9	1.851.042.000	62,8	1.022.596.000	53,8
2000	1.524.261.000	30,6	1.825.495.000	57,5	1.009.643.000	51,4
2001	1.459.853.000	27,2	1.909.486.000	58,7	1.401.649.000	64,2
2002	1.626.957.000	27,8	2.034.422.000	59,7	1.711.690.000	69,5
2003	1.876.746.000	27,5	2.148.631.000	53,6	1.994.268.000	68,7
2004	2.019.786.000	25,3	2.316.620.000	44,5	2.106.357.000	57,2
2005	2.118.242.000	18,3	2.151.259.000	33,2	1.968.027.000	38,5
2006	2.687.517.000	14,7	2.573.388.000	32,5	2.136.305.000	31,9
2007	3.728.508.000	13,3	2.986.951.000	29,3	3.078.652.000	31,7
2008	4.465.748.000	10,2	7.721.514.000	60,9	3.609.238.000	29,2
2009	4.754.598.000	11,7	8.672.797.000	80,9	4.932.598.000	54,8
2010	7.028.983.000	14,2	9.656.499.000	84,5	6.304.487.000	64,9
2011	8.084.603.000	13,2	11.360.381.000	81,1	7.407.348.000	70,5
2012	9.551.438.000	15,1	12.383.483.000	78,9	7.637.010.000	73,6

2013	10.294.204.000	14,8	13.723.913.000	86,7	8.677.559.000	79,1
2014	11.693.019.000	16,1	13.912.047.000	85,0	8.550.992.000	74,8

Source: World Bank

İncelenen dönemler itibariyle ülkelerin dış borç stok miktarının, sürekli bir artma eğilimi içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Dış borçların miktarı ülkeler arasında önemli değişiklik göstermekle beraber, özellikle Gürcistan ve Ermenistan açısından ciddi yapısal sorunlara yol açmıştır. Bunu yukarıdaki tabloda dış borç stokunun GSMH'nin yüzdesi olarak verildiği sütunda net olarak görmek mümkündür (Mali disiplin açısından "Dış Borç/GSMH oran" önemli bir indikatördür). 2014 yılı dikkate alındığında; dış borç stokunun/GSMH'ya oranı Gürcistan'da %85, Ermenistan'da 74.8 ve Azerbaycan'da %16.1'dir. 2014 yılı dikkate alındığında dış borç stoku Gürcistan'da 13.912 milyon dolar, Azerbaycan'da 11.693 milyon dolar, Ermenistan'da 8.550 milyon dolardır.

Kamu açıkları ve dış borçlar Gürcistan ve Ermenistan'ı tehdit etmektedir. Bozulan ekonomik yapı, rasyonellikten ve denetimden uzak vergi sistemi, yolsuzluklar gibi etkenler mevcut durumun nedenleridir.

3.5. Doğrudan Yabancı Yatırım

Güney Kafkasya ülkelerinin iş ve yatırım ortamlarının sağlıklı analiz edilebilmesi için dikkate alınması gereken bir diğer unsur da ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Doğrudan yabancı yatırımlar, bütün ülkelerde olduğu kadar özellikle gelişmekte olan ülkeler için çok önemlidir. Ekonomiye sağladığı katkılar nedeniyle günümüzde gelişmekte olan ülkeler yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye dönük uygulamalar içerisine girmektedirler.

Yabancı sermaye, dışarıda yerleşik durumda bulunan kişi ve kuruluşların ülke içinde mali ya da fiziki yatırım yapmaları ya da ticari faaliyette bulunmaları şeklinde tanımlanabilir. Yabancı sermaye yatırımları bir ülkenin sabit sermaye stokunun artmasına katkıda bulunması, teknoloji ve işletme bilgisi getirmesi, istihdam yaratması ve rekabeti geliştirmesi, ödemeler dengesi açığını azaltması, iç piyasaya dinamizm kazandırması, teknik eleman ve yönetici açığını azaltması ve istihdam olanaklarını artırması yönüyle katkıda bulunmaktadır. Bu sebeplerle dünyadaki genel eğilim, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik yönündedir. Globalleşme sürecinin sonucu olarak ülkeler, yabancı sermayeyi teşvik yönünde idari ve yasal düzenlemeler yapmaktadırlar (Tandırcıoğlu ve Özen, 2003, s.105).

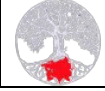
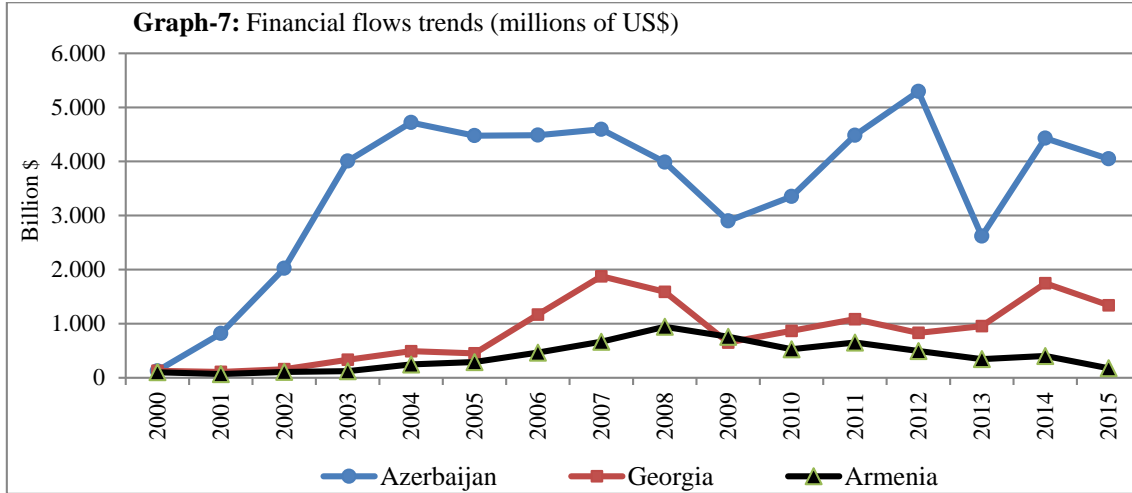

Table-7: Foreign direct investment, net inflows (BoP, current US\$) And (change %)

Date	Azerbaijan		Georgia		Armenia	
	Net inflows \$	%	Net inflows \$	%	Net inflows \$	%
2000	129.937.000		131.466.678		104.188.500	
2001	819.579.000	530,8	109.871.635	-16,4	69.868.500	-32,9
2002	2.024.577.000	147,0	160.398.660	46,0	110.725.326	58,5
2003	4.007.330.000	97,9	334.972.291	108,8	122.852.993	11,0
2004	4.719.107.000	17,8	492.732.940	47,1	247.140.608	101,2
2005	4.476.396.000	-5,1	453.107.292	-8,0	292.073.220	18,2
2006	4.485.966.000	0,2	1.170.292.393	158,3	466.531.992	59,7
2007	4.594.234.000	2,4	1.877.615.756	60,4	667.671.562	43,1
2008	3.986.807.000	-13,2	1.591.300.325	-15,2	943.733.059	41,3
2009	2.900.030.000	-27,3	652.921.300	-59,0	760.040.746	-19,5
2010	3.352.997.000	15,6	869.115.646	33,1	529.321.392	-30,4
2011	4.485.120.000	33,8	1.084.349.576	24,8	653.219.756	23,4
2012	5.293.250.000	18,0	831.254.884	-23,3	496.636.701	-24,0
2013	2.619.437.000	-50,5	956.323.490	15,0	346.092.394	-30,3
2014	4.430.466.000	69,1	1.749.816.567	83,0	404.344.951	16,8
2015	4.047.630.000	-8,6	1.341.912.329	-23,3	178.452.920	-55,9

Source: World Bank

Güney Kafkasya ülkelerinden Azerbaycan'ın diğer iki ülkeye göre yabancı yatırımlar açısından açık ara bir üstünlüğü olduğu yukarıdaki tablodan görülmektedir. Mevcut durum, ülkenin sahip olduğu coğrafi büyüklük, nüfus ve doğal kaynaklarla açıklanabilir. 1994 yılından bu yana, ülkenin geniş petrol rezervleri ekonomiye yabancı yatırım çekmektedir ve bu da petrol ve gaz sektörünü yabancı yatırımların ana hedefi haline getirmektedir. Azerbaycan, petrol ve gaz endüstrisi hala ihracatının büyük bölümünü oluşturmaktadır. Bunun yanında sanayi, tarım, eğitim, konut ve sağlık sektörleri de yatırım yapılan alanların başında gelmektedir. Ülke ayrıca sahip olduğu jeostratejik konumu nedeniyle bölgesel ulaşım koridorları bakımından da önemli bir kavşak noktasıdır. Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorları Azerbaycan'dan geçmektedir. Ülke özellikle 2000 yılından itibaren çok ciddi yabancı sermayeyi ülkesine çekebilmeyi başarmıştır. Buna karşılık Gürcistan ve Ermenistan ise 2005 yılına kadar önemli miktarlarda yabancı yatırım çekmeyi başaramamıştır. Özellikle Gürcistan'ın, yabancı yatırım çekme performansını bu yıldan sonra giderek artırmıştır. Ülke 2000-2005 yıllarındaki doğrudan yabancı yatırım girişlerinin toplamı 1.638 milyon dolar, 2006 yılında 1.170 milyon dolar, 2007 yılında 1.878 milyon dolar ve 2008 yılında 1.591 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

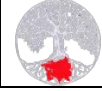

Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımların gelişiminde yıllar bazında -özellikle artış ve azalışları noktasında- her üç ülke ile ilgili olarak benzer bir tablo karşımıza çıkmaktadır. 2008 ABD merkezli global finansal krizin neticesinde, bir sonraki 2009 yılında yabancı yatırımların Azerbaycan'da %27, Gürcistan'da %59 ve Ermenistan'da ise %20 oranında azalmıştır. 2012'deki Avro Bölgesi krizi ise 2013 yılı itibariyle Azerbaycan'a yapılan yatırımların %51, Ermenistan'a yapılan yatırımların ise %30 azalmasına neden olmuştur.

3.6.Dış Ticaret

Global bir köy haline gelen yerkürede dünya ekonomisi de çok hızlı büyümektedir. Bu büyüme uluslararası ticaret (dış ticaret) ile daha da hızlanmaktadır. Makro ekonomik istikrar açısından dış ticaret dengesinin sağlanması, mali disiplini gerektiren zorlu görevlerden birini oluşturur. Güney Kafkasya ülkelerinin ekonomik görünümü yansıtacak göstergelerden bir diğeri de dış ticaret ile ilgili performanslarıdır.

Güney Kafkasya ülkelerinden Gürcistan ve Ermenistan dış ticaret bilançolarındaki dengesizliklerle karşı karşıyadır ve incelenen 2005-2015 yılları arasında sürekli açık vermişlerdir. Azerbaycan'ın ise incelenen dönemler itibariyle ihracatı ithalattan daha fazla olmuştur. Azerbaycan'ın en fazla dış ticaret fazlası verdiği yıl 2008 yılı olup 27.591 milyon euro fazla vermiştir. Gürcistan'ın en fazla dış ticaret açığı verdiği yıl 2015 yılı olup 4.976 milyon euro açık vermiştir. Ermenistan'ın en fazla dış ticaret verdiği yıl ise 2008 yılı olup 2.291 milyon euro açık vermiştir.

Table-8: South Caucasus Countries Trade with the World (Million €)

Yıl	Azerbaijan				Georgia				Armenia			
	Import	Export	Balance	Total	Import	Export	Balance	Total	Import	Export	Balance	Total
2005	3,385	3,494	109	6,879	2,002	684	-1,318	2,686	1,45	783	-665	2,231
2006	4,195	5,075	880	9,270	2,925	775	-2,150	3,700	1,75	785	-961	2,530
2007	4,169	4,420	251	8,589	3,808	902	-2,906	4,710	2,38	841	-1,544	3,225
2008	4,878	32,469	27,591	37,347	4,286	1,017	-3,269	5,304	3,01	719	-2,291	3,728
2009	4,370	10,507	6,138	14,877	3,105	807	-2,298	3,912	2,37	500	-1,869	2,869
2010	4,966	15,955	10,989	20,921	3,966	1,265	-2,700	5,231	2,83	785	-2,043	3,613
2011	6,997	19,047	12,050	26,044	5,056	1,571	-3,485	6,627	2,98	959	-2,019	3,936
2012	7,488	18,528	11,040	26,016	6,255	1,849	-4,406	8,105	3,32	1,112	-2,208	4,431
2013	8,029	18,012	9,983	26,041	6,032	2,191	-3,842	8,223	3,37	1,114	-2,256	4,485
2014	6,905	16,400	9,495	23,305	6,468	2,153	-4,314	8,621	3,31	1,144	-2,170	4,457
2015	8,292	10,332	2,040	18,624	6,962	1,986	-4,976	8,948	2,93	1,340	-1,593	4,273

Kaynak: European Commission

2015 yılı itibariyle Azerbaycan'ın dış ticareti toplam 18.624 milyon eurodur. Bunun 10.332 milyon eurosu ihracat, 8.292 milyon eurosu ise ithalattan oluşmaktadır. Dolayısıyla dış ticaret fazlası veren bir ülkedir.

Toplam dış ticaretindeki en büyük partneri AB ülkeleri (%46.9) oluşturmaktadır. AB'ni, %9 ile Rusya, %7.1 Türkiye, %6.1 ABD ve %4 ile İsrail takip etmektedir. Azerbaycan'ın en önemli ihracat kalemlerini petrol ve gaz (yaklaşık % 90), makine, gıda maddeleri ve pamuk oluştururken en önemli ithalat kalemlerini ise; makine ve teçhizat, gıda maddeleri, metaller ve kimyasallar oluşturmaktadır.

2015 yılı itibariyle Gürcistan'ın dış ticareti toplam 8.948 milyon eurodur. Bunun 1.932 milyon eurosu ihracat, 6.962 milyon eurosu ise ithalattan oluşmaktadır. Dolayısıyla dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Toplam dış ticaretindeki en büyük partneri AB ülkeleri (%31.9) oluşturmaktadır. AB'ni, %15.3 ile Türkiye, %7.9 Rusya, %7.9 Azerbaycan ve %7.2 ile Çin takip etmektedir. Gürcistan'ın en önemli ihracat kalemlerini araçlar, ferromanganez alaşımlar, gübre, fındık, hurda metal, altın ve bakır cevheri oluştururken en önemli ithalat kalemlerini ise; yakıtlar, taşıtlar, makine ve parçaları, tahıl ve diğer gıdalar ile ilaçlar oluşturmaktadır.

2015 yılı itibariyle Ermenistan'ın dış ticareti toplam 4.273 milyon eurodur. Bunun 1.340 milyon eurosu ihracat, 2.933 milyon eurosu ise ithalattan oluşmaktadır. Dolayısıyla dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Toplam dış ticaretindeki en büyük partneri AB ülkeleri (%25.8) oluşturmaktadır. AB'ni, %24.8 ile Rusya, %10.2 Çin, %5.8 İran ve %3.9 ile Gürcistan takip etmektedir. Ermenistan'ın en önemli ihracat kalemlerini pik demir, işlenmemiş bakır, demir dışı metaller, altın, elmas, mineral ürünler, gıda maddeleri ve enerji oluştururken en önemli ithalat kalemlerini ise; doğal gaz, petrol, tütün ürünleri, gıda maddeleri, elmaslar, ilaçlar ve arabalar oluşturmaktadır.

Table-9: Trade Partner of Southern Caucasus Countries (First-5) - 2015

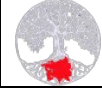
	Import			Export			Total		
Trade Partners of Azerbaijan									
Sıra	Partner	Milyon €	%	Partner	Milyon €	%	Partner	Milyon €	%
	World	8,292	100.0	World	10,332	100.0	World	18,624	100.0
1	EU 28	2,653	32.0	EU 28	6,085	58.9	EU 28	8,738	46.9
2	Russia	1,296	15.6	Israel	722	7.0	Russia	1,672	9.0
3	Turkey	1,056	12.7	Indonesia	431	4.2	Turkey	1,33	7.1
4	USA	764	9.2	Russia	376	3.6	USA	1,14	6.1
5	Japan	503	6.1	USA	375	3.6	Israel	745	4.0
Trade Partners of Georgia									
	World	6,962	100.0	World	1,986	100.0	World	8,948	100.0
1	EU 28	2,270	32.6	EU 28	583	29.3	EU 28	2,853	31.9
2	Turkey	1,199	17.2	Azerbaijan	217	10.9	Turkey	1,367	15.3
3	Russia	564	8.1	Turkey	168	8.4	Russia	711	7.9
4	China	529	7.6	Armenia	162	8.2	Azerbaijan	706	7.9
5	Azerbaijan	489	7.0	Russia	147	7.4	China	642	7.2
Trade Partners of Armenia									
	World	2,933	100.0	World	1,340	100.0	World	4,273	100.0
1	Russia	854	29.1	EU 28	397	29.6	EU 28	1,100	25.8
2	EU 28	703	24.0	Russia	204	15.2	Russia	1,058	24.8
3	China	285	9.7	China	149	11.1	China	434	10.2
4	Iran	179	6.1	Iraq	118	8.8	Iran	249	5.8
5	Turkey	123	4.2	Georgia	105	7.8	Georgia	165	3.9

Kaynak: European Commission

Güney Kafkasya ülkelerinden Gürcistan ve Ermenistan dış ticaret açığı verirken, Azerbaycan ise sahip olduğu fosil enerji kaynaklarından dolayı fazla vermektedir. Her üç ülkenin de en büyük ticaret partneri 28 AB üyesi ülkeleridir. Rusya her üç ülkenin de ticaret partnerleri içerisinde ilk beşin içerisinde yer almaktadır. Özellikle Ermenistan açısından çok daha önemli bir ülkedir. Nitekim Rusya ülkenin ithalatında birinci sırada bulunmaktadır. Toplam ticarete Türkiye; Azerbaycan ve Gürcistan'ın en önemli ticaret partneri olan bir diğer ülke konumundadır.

SONUÇ

Azerbaycan sahip olduğu jeostratejik konumu nedeniyle bölgesel ulaşım koridorları bakımından da önemli bir kavşak noktasındadır. Aynı zamanda ülke, bölgesel ulaşım koridorlarının ve modern ulaşım altyapısının kurulmasında aktif bir rol oynamaktadır. Azerbaycan özellikle 2000 yılından itibaren çok ciddi yabancı sermayeyi ülkesine çekebilme başarılmıştır. 2000-2015 döneminde net 60 milyar dolarlık bir yabancı sermayenin ülkeye girmesi ülkenin yabancı yatırımcılar için çekici bir ülke olarak görüldüğü anlamına gelmektedir. Bunun yanında ülke ekonomisi bazı problemlere de sahiptir. Azerbaycan, piyasa temelli ekonomik reformlar noktasında diğer iki ülkeye göre daha geridedir. Mevcut durumu 2003 yılından günümüze yayınlanan Doing Business Endeksi'nde görmek mümkündür. Dolayısıyla ekonomide reformlar noktasında daha radikal kararlar alması, enerjideki yabancı yatırımların artırılması, bunun yanında diğer sektörlerde de uzun vadeli büyümeyi, istihdamı ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak ilerlemeler kaydetmesi, yaygın olarak görülen kamu ve özel sektörlerdeki yolsuzluklarla mücadele etmesi, ekonomik ilerlemesini engelleyen ve

Ermenistan'ın işgal ettiği topraklar üzerinden devam eden çatışmaların sonlandırarak bir çözüme gitmesi gerekmektedir.

Gürcistan ekonomisi, 2006-2007 yıllarında GSYH büyümesini, yabancı yatırımların güçlü girişi ve güçlü hükümet harcamaları temelinde sürdürmüştür. Bununla birlikte, 2008 yılındaki Rusya ile çatışması sonrasında GSYH büyümesinin yavaşlamasına neden olmuştur. 2009 yılında doğrudan yabancı yatırım ve işçi gelirleri küresel mali kriz sonrasında gerilemiştir (2008 yılındaki net yabancı sermaye girişi 1.6 milyar dolardan bir sonraki yıl 650 milyon \$ düşmüştür). Ekonomi 2010 ve sonrasında toparlanabilmiştir. 2008 krizinden önceki Gürcistan ekonomik büyümesinin motoru olan doğrudan yatırım girişi ise ancak 2014 ve sonrasında eski seviyelerine ulaşabilmiştir. Ülke, hidroelektrik, tarım, turizm, lojistik, enerji ve tekstil üretimine odaklanarak yabancı yatırım çekmek için düzenlemelere 2014 ve sonrasında daha da ağırlık vererek, vergileri ve yolsuzlukları azaltarak ekonomiyi liberalleştirmeye devam etmiştir. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen ülkenin karşı karşıya kaldığı en önemli iki sorunu yüksek oranda seyreden işsizlik (%14'ler) ile dış borç stoğundaki artıştır (14 milyar dolar). AB ile serbest ticaret ve vizesiz seyahat yolunu açan bir ortaklık anlaşmasını 2014 yılında imzalamıştır. Bütün bu reformların neticesinde ülke liberalleşme bakımından uluslararası endeksler açısından diğer iki ülkeye göre daha başarılı olmuştur.

Ermenistan'ın ihraç ettiği ürünler ağırlıklı olarak madenlerden oluştuğu için bu ürünlerinde katma değer oranı zayıf olduğundan ülkenin ihtiyaç duyduğu büyüme için yeterince bir potansiyel oluşturmamaktadır. Ermenistan, Rusya'nın ticari ve hükümet desteğine bağımlıdır ve özellikle ülkenin elektrik ve doğalgaz da dahil olmak üzere enerji sektörü Ruslara aittir ve/veya Ruslarca yönetilmektedir. Rusya'da çalışan Ermenilerin yurtdışından getirdiği paralar, GSYH'nın yaklaşık % 20'sine denk geliyor ve kısmen de olsa ülkenin ticaret dengesizliğini dengeliyor. Ermenistan hükümeti, son yıllarda vergi ve gümrük idaresi gibi bazı konularda reformlar yapmasına rağmen yolsuzlukla ve kayıt dışılıkla mücadele önlemleri etkisiz kalmıştır. Ülke sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyümenin sağlanması için önemli engeller ve risklerle karşı karşıya bulunmaktadır. Sıkıntılı jeopolitik durumu, çevre ülkeler tarafından izolasyonu ve küçük bir ekonomiye sahip oluşu çeşitli risklere ve yüksek maliyetlere neden olmaktadır. Ülkenin ihtiyaç duyduğu ekonomik reformları sürdürmesi, ekonomik rekabet edebilirlik ve istihdam olanaklarını iyileştirmesi için ekonomik izolasyondan kurtulması gerekmektedir. Dünyaya entegre olabilmesi için işgal ettiği toprakları terk ederek yakın komşuları olan Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkileri normalleştirme sürecine girmelidir. Dünya Bankası verilerine göre sınırlar açılırsa Ermenistan'ın GSMH'si %30 artacağı ifade edilmektedir.

REFERENCES

- Altay, Asuman (2002). Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomik Roller, Görevleri ve KOBİ'lerin Durumu. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, sayı 41.
- Begg, D., Stanley Fischer, and Rudiger Dornbusch (1984). "Economics". London: McGraw-Hill Book Company.
- Dikkaya, Mehmet (2009). "Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi" Politik, Beta Yayınları, İstanbul.
- Dinler Zeynel, (2009). "İktisada Giriş", 15.Bası, Ekin, Bursa.

- Dornbusch, R., and S. Fischer (1998). “Makroekonomi”. (Çev.Erhan Yıldırım ve diğerleri), McGraw-Hill-Akademi Yayını, İstanbul.
- ILO: http://www.ilo.org/ilostat-files/Documents/description_UR_EN.pdf (Erişim Tarihi: 16.02.2017).
- İnce, Macit (1996). “Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)”, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Özdemir, Z., Yalman, N. İ. ve Bayrakdar, S (2012). Kadın İstihdamı ve Ekonomik Kalkınma: Geçiş Ekonomileri Örneği. International Conference On Eurasian Economies, SESSION 1B: Büyüme ve Gelişme I.
- Özkan, Güner (2014). Ermenistan’ın Çıkmazı ve Avrasya Ekonomik Birliği, Analist, Ağustos 2014.<http://www.analistdergisi.com/sayi/2014/08/ermenistan-in-cikmazi-ve-avrasya-ekonomik-birligi>, (Erişim Tarihi: 05.01.2016)
- Parasız, İlker (2006), “Makroekonomi”, 6.Bası, Ezgi, Bursa.
- Sümer, Kutluk Kağan (2013), Reducing the Conflicts in South Caucasus by Economy, Social Sciences Research Journal, Volume 2, Issue 4, 13-27 (December 2013)
- Sümer, Kutluk Kağan (2016), Reducing The Conflicts in South Caucasus by Economy (An Econometric Analysis), CreateSpace Independent Publishing Platform; 1 edition
- Tandırcıoğlu, Haluk ve Özen, Ahmet (2003). Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı:4, s.105-129.
- Taymaz, E. (2011). Kafkasya’da Ekonomik Dönüşüm ve Kalkınma, TEPAV Yayınları No:55, Ankara.
- Tocci, N., Gültekin-Punsmann, B., Simão, L., Tavitian, N. (2007). The Closed Armenia-Turkey Border: Economic and Social Effects, Including Those on The People; and Implications for The Overall Situation in The Region, European Parliament, August.<http://www.pedz.uni-mannheim.de/daten/edz-ma/ep/07/EST18288.pdf>, adresinden elde edildi (Erişim Tarihi: 08.12.2016).
- Yalçın, Alper ve Yalçın, Sevda (2016-a). Ermenistan Ekonomisi ve Tarihsel Süreç İçerisinde Ermeni Meselesi, ISBN:978-605-9663-10-6, Nobel Akademik Eserler, Ankara.
- Yalçın, Alper ve Yalçın, Sevda (2016-b). Bağımsızlık Sonrası Ermenistan Ekonomisi (1991-2014) ve Gelecekteki Perspektifi, Avrasya İşletme ve İktisat Dergisi Yıl: 2016, Sayı:4.
- Yıldırım, Kemal, Karaman, Doğan ve Murat Taşdemir, (2012). “Makroekonomi”, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- <https://www.cia.gov>
- <http://data.worldbank.org/>